

Ahmet Kasumović
Slobodana Principa 20
75000 TUZLA

BOSANSKOHERCEGOVAČKI MUSLIMANI I NJIHOV JEZIK

Dosadašnja naučna istraživanja nedvojbeno pokazuju da je srpskohrvatski jezik, pored pripadnosti nekolicini drugih naroda u Jugoslaviji i jezik Muslimana Jugoslavije.* Međutim, najveći dio tih istraživanja ne iznose sve činjenice, ili ih samo fragmentarno pominju: koliki su udjeli muslimanistike (u najširem smislu ove riječi) u baš tom srpskohrvatskom jeziku. Povijest hrvatskog i srpskog jezika znatno je istražena, ali tu nemamo gotovo nikakav značajniji osvrt na udio Muslimana u formiranju i razvoju srpskohrvatskog jezika. Istina, to se i ne negira, ali se baš zbog toga danas u jezičkoj nauci osjećaju potrebe za studijama o razvoju hrvatskosrpskog jezika kod Muslimana. Što će pokazati rezultati takvih istraživanja, ostaje nam da vidimo, ali ono što je već sada sasvim sigurno moglo bi se sažeti u tri cjeline:

1) Jezik bosanskohercegovačkih Muslimana neophodno je zasebno istražiti u kontekstu sveukupnog kulturnog i drugog bitka Muslimana, pri tome ostavljajući po strani dijalektološka istraživanja zasnovana na konfiguraciono-geografskim elementima, u korist istraživanja muslimanskih govornih izoglosa, area i sl. kao jezika muslimanskih književnih stvaralaca.

Ovakva istraživanja bilo bi dobro uraditi i kod drugih naroda u BiH.

2) Kao i svaki jezik i svaki narod tako i bosanskohercegovački Muslimani i njihov jezik imaju svoju historiju. Bez obzira kojoj cjelini ona pripadala i od kada je evidentna, jezička i etnološka povijest naših Muslimana nije dovoljno istražena, a za pojedine segmente možemo reći da uopšte nisu istraženi. Kao i kod svih istraživanja kad su u pitanju drugi narodi, tako je i ovdje nužna znanstvena saradnja, pored lingvista i istoričara, i niza drugih naučnika a prije svih: etnologa, arheologa, folklorista, orijentalista, hungarologa i drugih. Neophodni su nam rezultati njihovih pojedinačnih i zajedničkih studija.

3) Aktuelni jezički portret bosanskohercegovačkih Muslimana daje nam znatan broj činjenica koje ukazuju da se muslimanskim jezičkim doprinosima ne poklanja adekvatna pažnja, ili se ti doprinosi minimizira-

---

* - Bosanski jezik

ju, a nerijetko se i asimiliraju i prezentiraju kao nečije tuđe blago.

Kad je riječ o prvoj tematskoj cjelini, svjetskoj lingvističkoj nauci odavno je jasno da je poželjno, čak i nužno, dijalektološka terenska istraživanja obavljati interdisciplinarno (mikrodijalekatski), te na osnovu tako dobijenih rezultata utvrđivati jezički portret užeg ili šireg lokaliteta (a posebno naroda). Za nas je značajno i to da kvestionare pravimo prema modelima srpskohrvatskog jezika na svim razinama, umjesto da stvaramo fotografiju narodnih govora i na osnovu nje mozaik (kvestionari u po mnogo čemu monolitnim sredinama u svijetu nikako ne mogu imati istu funkciju i kod nas). Kad je riječ o govorima Muslimana u BiH, nužno je istraživati govor od sela do sela, ostavljajući po strani konfiguraciju, i tek kad se geografski istraži teren prema toponimima, u obzir se mogu uzeti i sva druga geografska parcelisanja za istraživanje građe. U vezi s ovim posebno je vrijedno istaći dosadašnje oblike snimanja terena: u gotovo četrdeset sela sjeveroistočne i centralne Bosne, dominantno naseljenih Muslimanima, nikada nije bio niti jedan jezički istraživač (sela: Devetak, Poljice, Bikodže, Tabaci, Prokosovići...). Pitamo se kako se onda uopšte može generalizirati jezička situacija.¹ Ono što je na jednom terenu kod jednog naroda sasvim uočljivo, ne može kod drugog naroda u istom tom trenutku jednostavno odsustvovati, razlozima: ili toga nikada nije bilo, ili se kao jezička jedinica potralo u korist nečega drugoga, ili je procesom tihe asimilacije proces upotrebe paralelan. Naravno, moguće su i druge forme, ali je nedopustivo javnosti davati odgovore kao na kvizu: ima-nema, jest-nije i sl. Jezik BiH. Muslimana, kao i jezik drugih naroda, jednostavno je argumentiran, pa se i sve što je u vezi s njim činjenicama može pokazati. Jedan od uvjeta za to je snimanje muslimanskih govora (a ne govora: kotlina, planina, klisura, polja i sl.), te njihovo dovođenje u jedinstvenu ravan sa samim sobom, međusobno, kao i u odnos prema govorima drugih naroda a prije svih susjednim govorima. Da se dosad tako radilo, ne bi se "izgubile" riječi: hanuma, ganjak, hudovica, rahatluk, dulehati, kastile, muhalebija... Ovome treba dodati i istraživanje jezika muslimanskih pisaca,² čime će se postići dva cilja: a) utvrđivanje jezičkog identiteta pisca, b) utvrđivanje jezičkog identiteta materijala u kontekstu jezičkog blaga naroda kome pisac pripada.³ S obzirom da Muslimani, kao i drugi

---

1. Vidi: Propis punktova bih. dijalekatskog kompleksa (*BiH dijalektološki zbornik*, Sarajevo, 1979. godine, str. 365.).

2. Dosad je istražen jezik samo nekoliko muslimanskih pisaca: Ljubušak, Kikić, Sušić.

3. Nedopustivo je malo pisaca-Muslimana iz čijih je književnih djela ekscerpirana leksikografska građa za sve nauci dosad poznate rječnike sh/hs. jezika u Jugoslaviji.

narodi, jezičke realizacije produkuju iz svoga načina življenja, svoje kulture, tradicije... sasvim je prirodno da se i bosanskohercegovački Muslimani kao narod objektiviziraju u svom jeziku, zapravo opredmećuju svoj entitet i materijaliziraju svoj osoben bitak. Jedna od najviših faza takvog produktivnog samopotvrđivanja je proces nastanka književno-umjetničkog djela, a posebno onog koje je zasnovano na poetici usmenog narodnog stvaralaštva Muslimana, zbog čega je i izučavanje jezika književno-umjetničkih djela muslimanskih pisaca ne samo znanstvena nužnost, nego je ono i po prirodi stvari neodvojiv dio terenskih istraživanja muslimanskih govora. Očekivati je da će ovi putokazi jasno pokazati da je jezik bosanskohercegovačkih Muslimana* jedinstven jezik akumuliran stoljećima, potvrđen sopstvenim manifestacijama u kontekstu nejedinstvenog sistema srpskohrvatskog standardnog jezika s više jezičko-književnih izraza, više varijanata - ali, jezik bosanskohercegovačkih Muslimana ni po kakvom osnovu nije neka stilistička varijanta. To istovremeno ne znači da se i jezik Srba, Hrvata, Muslimana, Crnogoraca i drugih ne može pojaviti i u funkciji varijante, jer se u takvoj funkciji mogu pojaviti svi jezici svijeta. Tek kad se istraže govori Muslimana i jezik književnih djela muslimanskih pisaca, dobit će se naučna fotografija jezika a ne kvazidruštvena (politička) želja. Tražeći odgovore na pitanja kakav je srpskohrvatski jezik u muslimanskim govorima, dobit će se i odgovor čiji je to jezik, kako ga imenovati kakvi treba da su mu pravopis i gramatika itd. S kritičkim pristupom kalajevštini⁴ i bez pretpostavki da ime nacije mora da zamijeni regionalno (ili neko drugo) ime jezika, objektivna fotografija stanja na terenu i u muslimanskoj književnosti javnosti će ponuditi činjenice koje govore o posebnostima jezika bosanskohercegovačkih Muslimana. Te posebnosti nisu od juče ili od danas, mnoge od njih su iz najstarije prošlosti ovoga naroda, a drugo je pitanje što su te jezičke osobine godinama neutralizirane i "neopredjeljivane". U tome i jest jedan od najvećih problema jezika bosanskohercegovačkih Muslimana, ono što se manifestovalo u svakodnevnom životu apliciralo se i na jezik. Da bi se sva zastarivanja što više otklonila, neophodno je svesrdno se prihvatiti nauke i naučno-istraživačkim radom rasvijetliti mnoge tamne kutke iz jezičke prošlosti. O čemu je zapravo riječ evidentno je u drugoj tematskoj cjelini ovoga rada.

Druga tematska cjelina (ona može pružiti obilje podataka o jeziku bosanskohercegovačkih Muslimana) podrazumijeva opsežna historijska

---

* - Bosanski jezik

4. T. Kraljačić, *Kalajev režim u BiH (1882.-1903.)*, Sarajevo, 1987. godine.

istraživanja koja su dosad, većinom, ovlaš doticana ili im se poklanjala fragmentarna pažnja. Od ovih istraživanja prirodno je očekivati i najviše podataka o povijesti jezika bosanskohercegovačkih Muslimana, ali i niz drugih argumenata relevantnih za osobine današnjeg jezika i svakako standard. Nekoliko je pravaca kojima bi trebalo usmjeriti ovaj naučnoistraživački rad:

a) Dosad je o seobama stanovništva napisan znatan broj radova, međutim, nije teško uočiti da sva takva literatura ne daje dovoljno podataka o kontaktu, vazalskim odnosima, razlazu i asimilaciji Avara* i Slavena. Nejasnoće u vezi s tim proizvode niz pretpostavki: 1) da li su Salveni još u najranijoj fazi dolaska na Balkan barem periferno "islamizirani" (ako su Avari bili dominantno islamski narod**, a Slaveni su prihvatili u vazalsku službu - nije li to mogao biti prirodan ali i prinudni postupak, s prethodnim napomenama o pojavi islama, 2) da li su Avari Slaveni upotrebljavali kao tampon - narod/zonu prema Vizantiji u područjima Balkana (ako je ovo i djelimično moguća solucija, onda se može pretpostaviti da su svi vazali prihvatajući avarske kaganate prihvatili, barem sekundarno, i obredni njihov život: rat, sahrana, ishrana i sl.), 3) da li su Slaveni prešli Panonsku niziju i upustili se u vrleti Balkana zahvaljujući avarskom zaštitničkom okruženju i moći avarskih ratnika (ukoliko bi se ovo moglo prihvatiti kao činjenica, onda se neosporno nameće i znatan broj argumenata koji upućuju na avariziranje Slavena), 4) da li je konačna naučna tvrdnja da se Avari nisu upuštali dalje od Save, tj. da nisu išli dalje od panonskih ravničarskih prostranstava (da li je u pitanju njihovo konjaničko ratništvo, povjerenje u Slaveni koje su "posvojili" ili nešto drugo), 5) zašto su napad na Carigrad i Avari i Slaveni podjednako doživljavali, a neuspjeh i poraz svako na svoj način, te šta se to moglo desiti da doskorašnji vazali (Slaveni) najvećim dijelom asimiliraju svoje gospodare (Avare)?

Sva ova pitanja itekako su značajna za historiju jezika bosanskohercegovačkih Muslimana, jer se odgovorima na njih (naravno i odgovorima na druga pitanja rasvjetljava ne samo niz jezičko-povijesnih činjenica, nego i niz uopšte povijesnih činjenica za islamizaciju na balkanskim prostorima. Uz to dobijamo i podatak o postojanju/nepostojanju islamiziranih plemena na Balkanu prije dolaska Slavena, i svakako, poslije dolaska Slavena a prije dolaska Osmanlija na Balkan. Samo po sebi nameće se pitanje da li je bilo muslimana na Balkanu prije dolaska Turaka

---

* - 582. godina (Savez u Sreću)

** - Misli se na vrijeme poslije sukoba sa Turcima i turskog razbijanja velike avarske države od Koreje do S. Azije.

na Balkan.

Iz više naučnih izvora saznajemo da su muslimani nastanjivali Balkan i prije Osmanlija, a već u 9. i 10. a naročito od 11. stoljeća oni su tu bili značajno prisutni.⁵ Da li je to bio početak islama (i islamizacije) u našim krajevima, ili je to otpočelo dolaskom Osmanlija pred naukom je da da posljednju riječ. Za jezik bosanskohercegovačkih Muslimana to je vrlo bitan podatak, jer olakšava niz tumačenja iz povijesti jezika (od onomastike i strukture do standarda). Predosmanlijski muslimanski narod, po podacima na osnovu dosadašnjih istraživanja,⁶ nastanjivao je Ugarsku, a šta je sve podrazumijevala oblast tadašnje Ugarske i koliko je ona bila prisutna u Bosni, historija dovoljno zna. Ipak, treba istaći činjenicu da je velik dio sjeveroistočne Bosne bio pod tadašnjom Ugarskom, pa nije svejedno što su predosmanlijski muslimanski narodi⁷ imali mogućnost da žive i na ovim područjima: Modriča, Gračanica, Gradačac, Srebrenik, Tuzla, Zvornik i naravno ka unutrašnjosti Ugarske. U toponimiji, u usmenom narodnom stvaralaštvu, u arheologiji itd. sigurno je da se može reći niz potvrda za to.⁸ Nije li se upravo u to vrijeme i začela ideja oko "svog" ili "zajedničkog" jezika Slavena i "Slavena" na razini plemenske samobitnosti i prepoznatljivosti, logikom ime naroda - ime jezika, kao namjeran ili iznuden, slučajan postupak,⁹ u kome je muslimanski elemenat kao periferan, čuvajući svoj jezički koine¹⁰ bio nužno upućen da prihvati svaku majorizaciju. Dalju povijesnu komponentu koja je ostavila vidnog traga u jeziku bosanskohercegovačkih Muslimana obilježiti će i osmanlijska islamizacija Balkana, a posebno BiH, te bogumilstvo koje se u mnogim segmentima može uporedo istraživati sa islamizacijom, te udio katoličko-pravoslavnog elementa s obzirom da su šerijatski propisi islama decidno priznavali i poštivali svaku monoteističku vjeru i suživot s njom na svakom planu pa i jezičkom. Za Muslimane BiH bitno je pitanje kontinu-

---

5. Smatra se da su došli iz oblasti oko Kaspijskog jezera, iz Harezma i okolnih teritorija, te da su se najviše zadržali u područjima današnje Panonske nizije. Da li je to bio početak islama i islamizacije u našim krajevima, ili je to otpočelo dolaskom Osmanlija, nauka još nije definitivno utvrdila.

6. A. Handžić, Sikirić, Jonaš, Balić i drugi

7. Ismailije - Halisije - Kalisije

8. Mnoge stare porodice u sjeveroistočnoj Bosni i danas su zadržale predanja da su njihovi preci iz Unđurovine od plemena Halisija. Između Tuzle i Zvornika je grad Kalesija, u njenoj blizini je selo Haj(b)vazi(je). Ovdje su evidentna prezimena: Kalesić, Kalesijić, Halisija, Halusija, Halusić, čak je zabilježeno i muslimansko muško ime Halusija, itd.

9. A. Peco, *Stazama našega jezika*, Beograd, 1985. g.

10. Ovo nije jedini slučaj, vidi: D. Sesar, O jednom primjeru jezične politike, *Jezik*, br. 2., Zagreb, 1987. godine.

iteta islamskog elementa na Balkanu. Historija o tome ima znatan broj podataka,¹¹ ali oni nisu potpuno istraženi. Ipak, nedvojbeno je činjenica da su muslimani naseljavali Balkan i prije Turaka, čak prije dolaska Slavena na Balkan.¹² Već u jezičkom fondu tih naroda imamo riječi harem, kaduna/katun, župan, ban/bajan (Bajan, veliki avarski kagan), kan, kagan/vođ haziz/prijatelj topor-sjekira, horna-hrana itd. a to je moglo trajati najmanje dva stoljeća koliko je trajala i avarska vlast koju su srušili Franci.¹³ O ovome za jezik Muslimana BiH vrlo značajnom periodu, a ne samo da su izostala leksikografska istraživanja nego i šira historijska, posebno kad je riječ o avarskom (i slavenskom) pohodu na Bosnu (oko 610. godine). I nešto kasnije, za muslimanski narod takođe značajan historijski period (9-12 stoljeće) ostao je nedovoljno istražen i rasvijetljen. Za jezik bosanskohercegovačkih Muslimana ni ovo nije beznačajan period, jer recimo, 1149. godine ugarski kralj Geza Srbima u pomoć šalje svoju vojsku koju je, pored ostalih, sačinjavao i njegov narod Muslimani (Kalisije). Kalisije su živjele u (S) Mitrovici i oko nje, a neki ih nazivaju i Kazarima iz plemena K(v)alisija.¹⁴ Kakvu su sudbinu imale Kalisije poslije poraza Ugara, ali i poslije, naročito do dolaska Turaka na Balkan, nauka još nije istražila. Kakav je bio njihov jezik, kako su se nacionalno i na druge načine saživljavali s Ugarima, Slavenima i drugim narodima, za sada su sve to samo pretpostavke. Ipak, kao nepotpuna činjenica, koja takođe kao pretpostavka može pomoći pri osvjetljavanju mnogih istina, svakako je i podatak da su bogumilska naselja najbrojnija bila upravo u priobalnim kontakt-područjima Ugarske i Bosne, a kasnije (prisilom, porobljavanjem, pokrštavanjem, seobama itd.) i bogumilska i katolička naselja ustupit će mjesto pravoslavlju, a naročito u vrijeme Osmanlija koji su to, svojim prisustvom na ovim područjima, inicirali. Da li je predosmanlijski islamski elemenat na Balkanu¹⁵ olakšao islamizaciju u vrijeme nadiranja Turaka i da li su elementi orijentalnih jezika već imali korijenje i bili dobra podloga orijentalizmima što su se počeli inkorporirati u sve naše dijalekatske zone turskom najezdom.

U tom pogledu značajne su prilike i kod Srba i kod Hrvata, ali one nikako ne smiju (što je u mnogo čemu već postalo obaveza) predstavljati

---

11. Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, Beograd, 1988. g.

12. Usp. Turski (mongolski) nomanski narod Avari (Obri) poslije Huna zaposjeli su njihove posjede, a Sirmijum su opsjedali već u 579. godini (Jiriček, 47-50)

13. Vidi: N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb, 1989. godine

14. Jireček, str. 142. *Istorija Srba*, Beograd, 1988. g.

15. Vidi: A. Gluhak, Podrijetlo imena Hrvat, *Jezik*, 5., Zagreb, 1990. (Slaveno-iranski kontakti, Madari/Turci).

nikakav kliše ili standard za vrednovanje Muslimana. Ako ni zbog čega drugoga onda zato što je duhovna, pa i jezička tradicija, kao i svaka druga, ipak specifična za svaki narod pa i Muslimane.¹⁶ Kad je u pitanju jezik kojim oni govore, više stoljeća je pokazalo da oni znaju da imaju svoj jezički izraz, vrlo dobro znaju šta je u tom jeziku njihovo a šta nije. Međutim, pred nauku se stavlja hitna obaveza da o tom jeziku kaže barem onoliko i sve ono što je i o drugim jezicima i narodima u Jugoslaviji rečeno, ali ne snagom fikcija nego: izradom historije muslimanske umjetnosti, folkloristike, etnologije i arheologije, zatim izradom studija o predosmanskoj islamizaciji Balkana, o balkansko-muslimanskim jezičkim izoglosama, o boravku arapskih moreplovaca u našim krajevima, kontaktu Maura u Španiji s našim ljudima, o vardarskim Turcima iz vremena cara Teofila (oko 830.g.), o prodoru i boravku Avara na Balkanu, o krstjanima/kršćanima/hrišćanima i muslimanima, kao i o drugim istinama o islamu i islamskim narodima za koje je bila dosad uskraćena naša i svjetska naučna javnost. Zbog svih ovih naučno-istraživačkih nedostataka najmanje je bitno kojim jezikom govore bosanskohercegovački Muslimani, mnogo je bitnija činjenica što do danas nije rečeno kakav i koliki je doprinos Muslimana srpskohrvatskom jeziku, te koje su karakteristike muslimanskih govora i jezika muslimanskih pisaca. Kad se o tome oglasi nauka, ona će definitivno osporiti zablude da su bosanskohercegovački Muslimani azijski/Osmanlije... da je njihov jezik nečiji a ne njihov.¹⁷

Krajnje je vrijeme da se prestanu istraživati srodnosti i da se pažnja usmjeri na specifičnosti. Praksa je pokazala da jugoslavenski narodi jedni o drugima ne znaju dovoljno (posebno hrišćani/kršćani o muslimanima). Vrijednosti u istinama o pojedinim narodima, među kojima je jedna od najizraženijih istina o jeziku, vrijednosti su u istinama o razlikama a ne identičnostima po potrebi. U jezičkoj nauci nemio je termin (fiktivnog) zajedništva, jer se ono među jezicima ispoljava kao asimilacija, neutralizacija, poništavanje, gubljenje i sl. Istražiti razlike znači onemogućiti

---

16. Kvazilogikom: patriot - nasilnik (agresor) javnosti su obratnih kvaliteta predstavljeni Mujo Hrnjica (kao zulumćar i pljačkaš) i Bajo Pivljanin (kao narodni junak). Iстина je upravo obratna.

17. Suviše je ispolitizirana i lingvistički nedovoljna tvrdnja da su srpski jezik i hrvatski jezik jedan jezik. Da li je to jedan u značenju isti ili po jedan i kojim onda jezikom govore Muslimani. Pravna istina (praktična) i propisana nisu identične. Ako se za prvih 650 godina od doseljavanja Slavena na Balkan gotovo ništa pouzdano ne zna, onda se ne zna ni za koga, ni za Srbe i Hrvate. Ali poslije toga vremena mnogo toga se pouzdano zna i može se reći šta je čija baština i kakva. Činjenica je da Muslimani svoj jezik zovu bosanskim jezikom.

teorije o većem, jačem, brojnijem i sl. jer je to u nauci sekundarno. U jeziku se samo pomoću istraženih razlika (a ne zajedništva) gradi skupni mozaik u kome je evidentno i ono što je zajedničko.¹⁸ Čak i kada su u nauci identičnosti cilj, to je samo pola posla, najveći dio jezičkog (među-jezičkog) posla su ipak razlike. Bez istraživanja specifičnosti apsurd je istaživati i sličnosti, jer je postojanje jezika i naroda u stvari postojanje korisnih opozicija, pa u tom kontekstu treba gledati i na Muslimane i jezik kojim oni govore.¹⁹

Čuvajući svoje cjelovito nacionalno biće Muslimani su sačuvali i svoju tradiciju, kulturu i naravno jezičke osobine - i obratno.

S obzirom da su bili okruženi i pozitivnim, ali znatno više i negativnim okolnostima što su uticale na njihov jezički izraz, Muslimani su razvili dva jezička standarda, dvije jezičke strukture svoga svakodnevno-razgovornog (kolokvijalnog) komuniciranja: 1) *savremeno-situacijski tip* komunikacije (režimsko-administrativni), 2) *tradicionalno-običajni tip* komunikacije. Prvim tipom služe se u administraciji, trgovini, školstvu itd., a drugim tipom služe se u svojim kućama, međusobno, u vrijeme obreda (dova, sunet, mevlud, džuma...). Obje ove komunikacije međusobno se razlikuju na gotovo svim jezičkim nivoima (kod drugih naroda to nije slučaj, jer je za savremenu komunikaciju uzeto ono što je *njihov* običajno-tradicijski tip), te nema nikakvog osnova smatrati ih lingvostilističkim tipovima (stilovima).²⁰

Ovo se prije svega uočava u leksici i frazemima²¹, tvorbi, paremiološkim konstrukcijama itd. Uz to bosanskohercegovačke muslimanske govore, pojedinačno i regionalno, a u nekim segmentima i generalno, danas karakteriše:

1) akcenat riječi

- u prezimenima tipa: Omerović, Jusufović, Ferhatović, a ne Omerović, Jusufović, Ferhatović;

- u prezimenima tipa: Dervišbegović, Jusufagić, Hasanbegović, a ne

---

18. Nije to samo naša specifičnost: Jezička antianglizacija (antiamerikanizacija) Evrope je insistiranje na razlikama, te time i konkretan otpor unificiranju (i pored esperanta Evropa njeguje mnoge jezike).

19. Kako drugačije objasniti nekome da hodža ne pjeva, ne viče... nego uči, okuiše / ili muslimanske paremiološke modele tipa: Veći stomak - veći gazda Veći stomak - veća hasta itd.

20. Pored ostalog i ovo je jedno od sredstava kojim su se štitili da, recimo, ne dožive jezičko-nacionalnu sudbinu moldovskih Gadauza ili drugih naroda.

21. Usp.: Aman jarabi /Veselatu, veselamu/ Tobe jarabi, Tobe estagfirulah/ Gluho bilo i ćoravo...

Dervišbegović, Jusufagić, Hasanbegović;

- u imenima tipa: Merima, Fatima, Rahima, a ne Merima, Fatima, Rahima;

- upotreba predakcentske dužine u hipokoristicima i deminutivima tipa: pilkica curica, vratica pored pilkica, curica, vratica;

- upotreba predakcenatske dužine u ostalim imenima kad su oblik i značenje razlikovani: žutica, travica, mamica;

- upotreba predakcenatskih dužina u toponimiji: jedne dužine (Hasići pored Hasići) dvije dužine (Kulovići pored Kulovići), tri dužine (Avdibašići pored Avdibašići);

- upotreba dugouzlaznog akcenta na drugom slogu dužeg oblika ijekavskog jata kod riječi tipa: vrijeme, dijete, mlijeko pored vrijeme, dijete, mlijeko;

- prenošenje akcenta na proklitiku: u nos, na glavu, pod ruku a ne u nos, na glavu pod ruku;

- upotreba akcenta kao razlikovnog obilježja kod riječi tipa: famelija (porodica) - famelija (rodbina).

2) Sve je izraženija upotreba jezičkih tabuizama kod Muslimana usljed tradicionalno-kulturno-običajnog otpora svim oblicima vulgarizma, te tendencija eliminiranja jezičkih oblika vulgarnosti (usp. psovke), ali i uzdržavanje od svih oblika tzv. taksirata, usp.:

- sve što je prostačko, tuđe zlo i sl. je anamo on/ona;

- svaka psovka je sastaviti *je i be*;

- božić je *bozgun, prozruk, trožić...*;

- svaka pojedinačna vulgarnost je *ona stvar, neka stvar, tamo ona i sl.*;

- moralno-karakterni razvratni je *zagondžija* a takva žena je *funjara* (kuja);

- nevina, u smislu nedeflorirana djevojka je *hemza*;

- karcinom ili rak kao bolest je *pasković, ono najgore* i sl.;

- ići u zahod, tj. imati stolicu, to je *ići pored sebe, ići na dvor, ići napolje*;

- nedosljednost glasovne alternacije u orijentalizmima tipa: *sapun-safun, kalup-kaluf, kanapa-kanafa...*;

- vrlo je razvijena upotreba priloga tipa: *otoič, hibre, haman, hajli, hunjerli, vesveseli* (rastresen), *kastile, vaktile* itd., zatim priloga umjesto prijedloga i imenice tipa: s obrazom - *obrazli*, s hujom - *hujali*, s vodom (u smislu tečno) - *čorbali* itd. te tvorbe sa sufiksom -li: *dočekli, belajli, kalajli, galameli...*;

5) upotreba boja u govorima Muslimana ima naturalno-materijalnu oznaku: *zejtin-zejtuni* (zelenkasto žuta), *kahva-kahvaji* (smeđa), *turundža-turundži* (narandžasta), *kupus-kupusi* (svijetlozelena), *golub-golubi* (siva), *med-medeni* (tamnožuta, smeđa), *šećer-šećeri* (krem, pečeni šećer), zatim *pembe-ružičasta*, *mavi-plava*, *limuni-svijetložuta*, *sade* - čista boja (bilo koja), pa *višnjevi*, *vrani*, *bezi*, (bejazi), *čadži* itd;

6) Često je pokraćivanje zapovjednog načina kod glagola tipa: *marnuti-marni-mar*, *šornuti-šorni-šor*, *gutnuti-gutni-gut*, *srknuti-srkni-srk*, *bubnuti-bubni-bub*, *žegnuti-žegni-žeg* itd.;

7) Često je pojačavanje neke osobine, stanja i sl. radi isticanja karakterističnih formi totaliteta (maksimalnosti): *mok-mokra*, *sam-sama*, *gnjiz-gnjila*, *glaz-gladna*, *praz-prazna*, *led-leden*, *boz-bosa*, *džab-džabe*, *vruć-vruća*, *goz-gola*, *noz-novo suh-suha*, *ljut-ljuta...*;

8) srpskohrvatski prijedlozi radi i zbog neutraliziraju namjeru i uzrok prijedloga *sevep* (Usp.: *Sevep* čega si došao. *Sevep* smrti mu je bila svađa);

9) od postojećih deminutiva evidentan je i jedan stepen više deminutivnosti: *kokoš-pile-pilić*, ali *pilence* i *pilehce*, *meso-mesara-mesnica* ali *mesnica* i *mesničica*, *huja* (ljutnja) - *hujica* ali *hujica* i *hujičica*;

10) u nekim slučajevima komparacija se obavlja samo semantikom: *kiselo-naokis-mahoš*, *lagahno-polajnak-polajnhale*, *brzo-hitro(m)-bolje*, *dлакav-čupav-rutav*, *mršav-suh-škicav*, *crno-garavo-mrko*, *lijep-naočit-glavit* itd.;

11) upotreba domaćih oblika nesvršenih glagola i tuđih glagola svršenih oblika (prijedlog + glagol) identične semantike, tipa: *trčati-zalau-fati*, *upirati-podšprcati*, *kočiti-zašljafati* (zabremzati), zatim paralelnih oblika tipa: *krug-okružiti-ošestariti*, *pravac-uspraviti-uciprati* itd;

12) upotreba pokaznih zamjenica sa značenjem: *baš taj*, *upravo taj*, kao oznaka prisutnosti objekta ili bića, te tačne pokazivačke markiranosti: *eni* - eno oni (usp. ljudi), *enaj* - eno onaj, *evaj* - evo ovaj, *eno ono* - *etaj*, *evaki*, *enaki*, *etaki* / *evakav*, *etakav*, *enakav*, čak i u slučajevima tipa: *Evaj* ja svojim očima sam vidio - tj. lično, osobno, sopstveni ja (njem. des eigenen ich).;

13) upotreba titula ispred imena i prezimena tipa: *beg Kulenović*, *muftija Kurt*, *kadija Habul*, *poštar Kasim*, *haznadar Muhamed* itd., osim slučajeva kad se te titule osjećaju kao dijelovi polusloženica ili složenica i upotrebljavaju se *iza* imena i/ili prezimena: *Ferid-paša*, *Ibrahim-efendija*, *Jusuf-kapetan*, *Derviš-čehaja*, *Kasim-beg* itd.;

14) genitiv množine imenica ženskog roda nema nepostojano A,

tipa: *motka-motki* (pored *motaka*), *viljuška-viljuški* (pored *viljušaka*), *guska-guski* (pored *gusaka*), *sjemenka-sjemenki* (pored *sjemenaka*), *haljinka-haljinki* (pored *haljinaka*), *ljuska-ljuski* (pored *ljusaka*) itd.;

15) evidentna je upotreba geminata u tuđicama ali i u domaćim riječima: *temenna*, *Muhamedda* mi, *ponne* (podne), *polla* (polila), *elhamduliilah*, *estakfirullah*, *neuzubillah*, *inšallah*, *džennet*, *sille*, *ševval* (mjesec) itd.;

16) vrlo je izražena upotreba karakterističnih uzvika, onomatopeja i onomatopejskih uzvika: *uj*, *hooj*, *ho-ja*, *eeh*, *tufa*, *ejvalah*, *puc* itd.;

17) upravo muslimanski govori pokazuju da: *č*, *ć*, *dž*, *đ*, nisu nacionalno markirani glasovi, naprotiv markira ih govorna praksa sela i grada;

18) upotreba suglasnika H kod vlastitih imena ljudi često je u protetičkoj funkciji: *Asim-Hasim*, *Aljo-Haljo*, *Ilijaz-Hiljaz*, *Enver-Henver*...;

19) suglasnik H u muslimanskim govorima zaslužuje zasebnu pažnju. Dovoljno je reći da u ovim govorima dominira *proha* a nikako *proja*, zatim, *hedek*, *mehbo* itd.;

20) vokativi vlastitih imena ljudi na suglasnike K,G,H, trojako se realiziraju:

a) identični su nominativima uz duženje zadnjeg sloga (*Abdulah*, *Šefik*, *Namik*),

b) imaju vokativni oblik na *e* ali bez glasovnih promjena (*Malike*, *Salihe*, *Nesuhe*),

c) upotrebljava se njihov hipokoristik kao alternativ (*Šefik-Šefko*, *Faruk-Fako*, *Abdulah-Avdo*)...;

21) zanimljivo je da su Muslimani i u toponomastici ostavili obilježja svojih govora: pored *Ajvazi* i *Ajvazi* kod nemuslimana, kod muslimana su *Hajvazi* (selo kod *Kalesije*), pored *Ranković* kod pravoslavaca, *Ranković* kod katolika, kod Muslimana je *Hranković* (selo kod *Teslića*), ali imamo i slučajeva markiranja etnika u odnosu na toponim: pored *Tuzla-Tuzlak-Tuzlanka-Tuzlaci* (misli se na tzv. *Donju Tuzlu*) imamo: *Gornja Tuzla-Gornjotuzlan-Gornjotuzlani* itd.;

22) pored riječi za označavanje singulara i plurala evidentne su i riječi koje istu materiju u kompletu, garnituri, kao stroj, cjelinu i sl. imenuju zasebno: *basamak-basamaci* ali *basamake*, *mušebak-mušepci* ali *mušebake*, *kalafać-kalafaći* ali *kalafake* (garnitura *zidarskih čekića*), *parmak-parmaci* ali *parmake* i sl.

Sve ove osobine, kao i mnoge druge, neophodno je temeljito istražiti i u što skorijoj budućnosti dovesti ih u vezu s muslimanskom

dijalekatskom bazom i jezičkim blagom muslimanskih pisaca. Tome treba dodati izradu terminološkog rječnika narodnog jezika Muslimana, izradu rječnika frazema, pravopisnog priručnika (isključivo kao fotografiju stvarnog stanja pa tek onda pristupiti konvencijama), te ostalih oblasti etnolingvističke prirode, pa će se pomoću činjenica jasno i nedvojbeno moći reći mnogo toga o jeziku bosanskohercegovačkih Muslimana - o čemu danas uglavnom govorimo na osnovu nedovoljnog istraživačkog rada. Podrazumijeva se da ovdje treba isključiti svako nacional-kulturno samozadovoljenje, euforičnu samodopadljivost, pseudovrijednosti i sl. Muslimanski književno-jezički izraz sa svojim elementima i svojom strukturom jasno će pokazati šta je muslimanski jezički standard, a njega će kasnije - kao što je to i svugdje u svijetu - normirati stručnjaci, bogatiti dobri pisci i govori muslimanskog stanovništva. "Istina nema potrebe za kićenjem!"

Međutim, ta istina svoju naučnu misiju među Muslimanima započinje od imena jezika. Dosadašnja književno-praktična saznanja pokazuju da Muslimani svoj jezik nazivaju *bosanskim jezikom*, ali time ne negiraju drugim narodima u Bosni i Hercegovini da isti taj jezik zovu srpskim, hrvatskim ili kako to oni već žele. Ne postoje nikakve civilizacijsko-kulturološke prepreke za to, niti da se ospori činjenica da je riječ o jednom jeziku. I nemuslimanu i Muslimanu treba omogućiti da isti jezik (jedan jezik) - svoj jezik nazove svojim imenom, onako kako ga osjeća i kako je taj jezik živio u njegovoj tradiciji. Za Muslimane BiH taj jezik je bosanski jezik.

Bosnian-Herzegovinian Moslems and Their Language

The language of Bosnian Moslems has not been examined properly and into depth up to now. Even the rare research was limited to a fragmented mentioning only. It is essential to examine the language of the Bosnian-Herzegovinian Moslems within the context of overall cultural and other existence of Moslems.

As any other nation, the Bosnian Moslems and their language has had their own history. This linguistic and ethnological history has also not been investigated enough.

The appropriate attention has not been paid to the Moslem linguis-

tics contributions. Sometimes these contributions are minimized, or they are presented as the treasure of other nations, which can only help to the process of its assimilation.

The careful studies will show clearly that the language of the Bosnian Moslems is a single language, having been accumulated for centuries, confirmed with its own manifestations within the context of a non-unified system. Their language cannot be understood as a stylistic variant.

Only when the speeches of the Bosnian Moslems and the language of literary works by Moslem authors are investigated, the scientific photograph of that language will emerge, and not a pseudo-social (political) wish.

It is more than obvious that the language of Bosnian Moslems have its own specific features. These features belong to the oldest history of this nation, and cannot be taken as the thing that happened yesterday or today. These specific features have been neutralized for years now.

The literary and practical facts up to now show that the Moslems call their own language Bosnian, but they do not want to deny the other nations in Bosnia and Herzegovina to call that same language Serbian, Croatian, or whatever name they choose to have. There are neither civilization nor cultural barriers for it; nor one can deny the fact that it is the one and the same language. Both non-Moslems and Moslems should be allowed to call the same language (the single language) - their own language with their own name the way he/she feels it, and in the way that language has lived in his/her tradition. For the Moslems in Bosnia and Herzegovina that language is the Bosnian language.

